

MINDENT BEDARÁL A HATALMI GÉPEZET

IN MEMORIAM JÁVOR ISTVÁN

Jávor István szervezetszociológus volt, aki a szervezetek hatalmi szerkezetét kutatta. A szervezetszociológia nemcsak nálunk, hanem az egész világon kihalóban lévő ága a szociológiának. Ez persze nem jelenti azt, hogy ma már senkit nem érdekel a komplex formális szervezetek működése. Egyszerűen csak átkerült a téma a szociológia tanszékekről az üzleti és kormányzati iskolákba. A szervezetek hatalmi rendszerének elemzése talán még inkább elhanyagolt ága a szervezeti diszciplínának. Bár a hatalmi megközelítés iránt az 1970-es, 80-as években megéledt az érdeklődés – az időszak fontosabb publikációit olyan szerzők jegyzik, mint Michel Crozier, Stewart Clegg, Jeffrey Pfeffer, Gerald Salancik vagy Amitai Etzioni – a 2000-es évekre a hatalom újra marginális témává vált. Szinte az összes szervezettel foglalkozó egyetemi kurzus szentel egy órát a hatalom, konfliktus, politika témaköröknek, és más megközelítésekben is meg-megjelenik a hatalom kérdése, fontosabb kutatási projektek azonban nem foglalkoznak a szervezeti hatalommal. Ennek talán részben az is az oka, hogy a jövő vállalati és állami vezetői, valamint az őket oktató professzorok szívesebben beszélnek együttműködésről, önmegvalósításról, elkötelezettségről vagy a döntések delegálásáról, mint a szervezet sötét oldaláról, hatalmi játszmákról, függőségi viszonyokról, rejtett konspirációról, zsarolásról és az ellenfél módszeres tönkretételéről. Pontosan ez utóbbi témákért lelkesedett igazán Jávor István. Titkos vágya volt, hogy visszacsempéssze a hatalmi megközelítést a szervezeti irodalom főáramába. Nem a Foucault-féle mikromechanismusokra és diskurzusra fókuszáló posztmodern hatalmi megközelítést, hanem a formális szervezetek hatalmi rendszerként való strukturális elemzését. Úgy hiszem, a tekintélyes *Academy of Management*-től 2014-ben egy közös cikkünkért kapott díj fontos visszaigazolást jelentett Istvánnak, hiszen ezzel végül nemzetközi szinten is elismerték azt a területet, melynek az egész tudományos munkásságát szentelte (Jávor–Jancsics 2016)

István a szervezetet egy hatalmi gépezetnek tekintette, melyet arra hoztak létre, hogy hatalmi struktúrájával és hatalmi eszközeivel érje el célját (Jávor–Rozgonyi 2005). A szereplők ebben a hatalmi erőterben mozognak és a rendszer által meghatározott hatalmi logika mentén gondolkoznak, döntenek és cselekszenek. Szervezetfelfogásának alaptétele volt, hogy a formális és informális hatalmi viszonyok ismerete nélkül nem érthetjük meg igazán egy szervezet működését. A hatalom a legerősebb magyarázó változó, hiszen olyan fontos szervezeti tényezőket is képes maga alá gyűrti, mint a racionális döntéshozatal, a formális felelősségi viszonyok vagy a szervezeti kultúra. Ezek végül mind a hatalmi struktúrához igazodnak.

Hallgatók generációi tanulták a szervezetszociológiát különböző felsőoktatási intézményekben *A szervezetszociológia gondolati rendszerei* című könyvéből (1993) és a Jávor–Rozgonyi szerzőpáros által kiadott *Szervezet és munkaszociológia* (2003) című kötetből. Azon kevés professzorok közé tartozott, akik könnyedén és elegánsan mozognak oda-vissza valós társadalmi jelenségek és tudományos elméletek között. Ha egy hallgató

¹ Post-Doctoral Associate at the School of Public Affairs and Administration (SPAA) at Rutgers University-Newark.

feldobott egy témát az előző esti hírekből, István villámgyorsan képes volt azon keresztül bemutatni az aznapi előadás főbb elméleteit. Nagy segítség egy ilyen oktató azoknak, akik kezdőként a társadalomtudomány absztrakt és összetett fogalmainak útvesztőjében bolyonganak. A hallgatók körében szállóigévé vált a „*kinek az érdekében?*” fordulata. Azt tanította ugyanis, hogy egy szervezet szociológiai elemzése során az első és egyik legfontosabb kérdés, hogy kinek az érdekében működik a szervezet, és ténylegesen azokat a csoportokat szolgálja-e, akiknek az érdekében létrehozták. Vajon egy kórház, bíróság, ügyészség, minisztérium vagy vállalat betölti-e azt a feladatot, eléri-e azt a célt, amit szolgálnia kellene, amiért létrehozták? A közelmúlt társadalmi történéseinek tükrében pusztán ezen egyszerű kérdéssel feltevés nyomán kiváló tanulmányok vagy doktori disszertációk születhetnének.

A következő szempont, mellyel István elemzéseiben gyakran találkozunk, hogy ki kontrollálja a szervezetet. Milyen mértékben tudja a tulajdonos vagy a szervezeti elit ellenőrizni saját szervezetét, és léteznek-e a vezetői kontroll ellenében ható erők? Ezzel a kérdéssel el is érkezünk a szervezet hatalmi megközelítéséhez, hiszen itt már arról van szó, hogy mely érdekcsoportok rendelkeznek a szervezet kritikus erőforrásai felett, milyen koalíciók és informális alkuk mentén kristályosodik ki a tényleges hatalmi szerkezet, és kik képesek kialakítani függőségi viszonyokat.

A szervezeti kontroll kérdésköréhez szorosan kapcsolódik a felelőtlen szervezet koncepciója, amelyen István sokat dolgozott. Az ilyen szervezetek legitim módon nem képesek kárt szenvedni, vagy aránytalanul kisebb veszteséget, érdeksérelmet szenvednek el, mint amit okoznak. Mivel érdekeik nem, vagy csak nagyon magas költségek árán sérthetők meg, gyakorlatilag nem találkoznak olyan külső környezeti tényezővel, amely a működésük jelentős megváltoztatására kényszerítené őket. István a felelőtlen szervezetek modelljét két ideáltipikus szervezeti példán, a kórházon és bíróságon dolgozta ki. Mindkét szervezet-típus nagyon érdekelte, számos tanulmányában foglalkozott velük.

A bíróságot döntéseket hozó, ugyanakkor döntéseiben érdektelen szervezetnek tekintette, mivel a bíróság számára lényegtelen, hogy az általa meghozott ítéletek milyen módon kerülnek vagy épp nem kerülnek végrehajtásra (Jávor 2004a). A bíróság tehát egy felelőtlen szervezet, amelynek döntései érdekeket érintenek és sértenek, az eljárás egyéb szereplőinek azonban nincs lehetőségük viszont-hatni, az érdekeket viszont-sérteni. A bírónak nincs a döntésével kapcsolatos kockázata, és teljesen érdektelen a megszületett döntés további végrehajtásában. Ha egy bíró jogerősen lezár egy ügyet, akkor a társadalom számára az lesz az igazság, az új társadalmi tényhelyzet. Mivel ez a teljesítmény formailag és tartalmilag megfoghatatlan, az ítélet minősége pedig mérhetetlen, szervezeti szempontból szinte lehetetlen a jó bírót az alkalmatlantól, a gondatlantól vagy korrupttól megkülönböztetni. A bírósági szervezet formális működésébe nincsenek beépítve mechanizmusok a rossz minőségű vagy épp „eladott” korrupt ítéletek felismerésére, mivel ezek léte vagy nemléte a szervezet számára közömbös.

Egy másik, tipikus felelőtlen szervezet a kórház, ahol a beteg gyakorlatilag képtelen a szervezet eljárási folyamataiba közvetlenül beavatkozni (Jávor 2005). Ha például a szükségesnél jobban elhúzódik a kezelés, nem megfelelő a tájékoztatás, felesleges vizsgálatokat végeztenek el rajta vagy félrekezelik, nagyon korlátozott eszközei vannak, hogy a szervezetet a sérelmek helyrehozására vagy kompenzációra kényszerítse. Bár papíron a

kórház a betegek (kliensek) érdekében működik, a valóságban azonban pont ők azok, akik szinte egyáltalán nem képesek a szervezeti folyamatok felett kontrollt gyakorolni. A kórház, csakúgy, mint a bíróság, érdektelen a szervezeti eljárásból elbocsájtott kliensek további sorsát illetően. Ha a beteg kikerül a kórház vagy a rendelőintézet látóköréből, nem jár vissza kontrollra, akkor elkönnyvelik, hogy sikeres volt a gyógyítás. Az a tény, hogy a szervezetet elhagyó betegekről általában nem gyűjtenek szisztematikusan információt, arra utal, hogy a szervezet számára a legfontosabb „terméke”, az elbocsájtott beteg további sorsa teljesen közömbös.

István hatalmi megközelítéséből szinte magától értetődően adódott a szervezeti deviancia és ezen belül is a korrupció irányába történő elmozdulás. Ezzel a területtel a 2010-es évek környékén kezdett el komolyabban foglalkozni (Jávor 2008, Jancsics–Jávor 2012, Jávor 2014). Meggyőződése volt, hogy a szervezeti diszfunkciók elválaszthatatlanok a hatalomtól. Itt fontos szempont, hogy mely csoportok bírnak olyan befolyással vagy hozzáféréssel, amely lehetővé teszi számukra, hogy a szervezeti erőforrásokat vagy magát az egész szervezetet a formális céloktól eltérő (deviáns) módon, a maguk hasznára használják fel. Hogyan tehetik mindezt észrevétlenül, a belső és külső kontroll-mechanismusok megkerülésével vagy épp teljes kiiktatásával? Az erőforrásokat magáncélokra eltulajdonító korrump szervezeti szereplőkhöz képest egy minőségi ugrás, amikor az egész szervezet korrumpáltá válik. Ez utóbbinál a szervezeti elitek tudatosan alakítanak ki olyan hatalmi szerkezetet, amely elősegíti a szervezet formális céljainak elérését, legtöbbször legális profit realizálását, illegális eszközök felhasználásával.

Az ilyen, professzionálisan menedzselt korrupció fontos módszere a technicizálás. Ez a fogalom István korábbi munkáiban is megjelenik, azonban korrupciós tranzakciók során különböző szervezeti szintek közötti összejátszás egyik meghatározó elemeként a *The role of power in organizational corruption* című tanulmányban került először bevezetésre (Jávor–Jancsics 2016). A szervezeti korrupció hosszútávú működtetéséhez a szervezeti eliteknek szükségük van olyan középszintű szakemberek és menedzserek segítségére, akik speciális szaktudásuk révén kizárólagos hozzáféréssel bírnak a szervezet jogi, pénzügyi, termelési és adminisztrációs alrendszereihez. Ezek a középszintű szereplők képesek a korrump cseréket a szervezeti technológia normális működése mögé rejteni. Ezzel technicizálják a korrupciót. Ennek tipikus esete, amikor egy állami pályázatot úgy írnak ki, hogy a laikusok számára átláthatatlan, bonyolult műszaki követelményrendszernek csak egyetlen beszállító cég felel meg. Ilyenkor a látszólag szakmai alapon megszülető döntés valójában egy titkos korrupciós megállapodás eredménye. A hatalmi központ által megtervezett korrupció a szakemberek segítségével átcsúszik a technológia területére.

István az 1990-es évek végén Rozgonyi Tamással részt vett egy vízügyi szervezetekkel kapcsolatos kutatássorozatban, és szintén Rozgonyival, valamint más kutatókkal közösen közreműködött a második Gyurcsány-kormány által meghirdetett államreform és háttérintézményi átszervezési folyamat vizsgálatában. Bár ezekből az adatfelvételekből fontos publikációk születtek, a szervezetek világát nem empirikus kutatásokból, hanem korábban, a tanácsadóként eltöltött évek alatt ismerte meg igazán (Jávor et al. 2002, Rozgonyi et al. 2004, Rozgonyi 2008). Sokat mesélt karrierjének arról az időszakáról, amikor a rendszerváltás környékén külső szakértőként vállalatoknak dolgozott. Számos szervezetnél megfigyelőként vehetett részt fontos megbeszéléseken, tárgyalásokon, valamint hozzáférést kapott bizalmasan kezelt céges dokumentumokhoz. Elmondása szerint ezekben az

években értette meg igazán, hogyan is működik a hatalom egy vállalatnál (Jávor 1988). Az ekkor megszerzett tapasztalatot felbecsülhetetlen fontosságúnak tartotta későbbi kutatói és oktatói munkája során.

Több nemzetközi konferencián vettünk részt együtt. Ezek közül a talán legemlékezetesebbek a *Society for the Advancement of Socio-Economics (SASE)* 2011-es madridi éves összejövele és a *European Group of Organizational Studies (EGOS)* 2016. nyári nápolyi konferenciája volt. Ezeket a eseményeket számomra a mediterrán éjszakába nyúló, Istvánnal folytatott izgalmas beszélgetések tették igazán emlékezetessé. Nyitott volt az új ötletekre, és nagy lelkesedéssel hallgatott minden szervezetről szóló történetet. A napi hírektől, újságcikkektől kezdve a hétköznapi emberek beszámolóin át az internetre feltöltött amatőr videókig minden, szervezetekkel kapcsolatos információt magába szívott és elemzett. Naprakész volt a nemzetközi tudományos szakirodalomból is. Egy alkalommal, amikor otthonában jártam, büszkén mutatta a polcain roskadozó, gondosan fénymászolt és bekötött angol nyelvű könyveket és folyóirat cikkeket, melyeket még évtizedekkel az internet korszaka előtt könyvtárközi kölcsönzéssel gyűjtött össze.

István következő, talán legfontosabb műve a hatalmi elméletének végső kidolgozása lehetett volna. A Társadalomkutatás folyóiratban 2003–2004 között kiadott, *A hatalom logikája* című négyrészes cikksorozat részben egy elméletalkotási kísérletnek tekinthető, és bár ezekben a tanulmányokban vannak fontos és érdekes részek, az anyag mégsem áll össze átfogó elméletté, töredezett, olykor nehezen követhető (Jávor 2003, Jávor 2004b, Jávor 2004c). István hatalomelmélete ekkor még nem volt kész. A Rozgonyi Tamással 2005-ben kiadott *Hatalom – konfliktus – kultúra* szintén egy fontos könyv, de inkább összefoglaló jellegű, korábbi munkák összegzése, mintsem szintetizálás és tudatos elméletépítés. Úgy vélem, hatalomelmélete a szervezeti devianciával és korrupcióval kapcsolatos fogalmak beemelésével válhatott volna igazán egységessé.

Jávor István a hazai szervezetszociológia egyik legfontosabb képviselője volt. Ötletei, meglátásai, a szervezetekről, hatalomról alkotott elképzelései rendkívüli módon innovatívak és előremutatóak voltak. Halála óriási veszteség a hazai és nemzetközi szociológia számára, hiszen azok a fontos ötletek és elméletek, melyek mindig ott motoszkáltak a fejében, már soha nem lesznek kidolgozva, leírva és kiadva.

HIVATKOZÁSOK

- Jancsics, D. – Jávor, I. (2012) Corrupt governmental networks. *International Public Management Journal*, 15, 1, 62–99. <http://dx.doi.org/10.1080/10967494.2012.684019>
- Jávor I. (1988) *A hatalom szerkezete a vállalatban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Jávor I. (1993) *A szervezetszociológia gondolati rendszerei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jávor I. (2003) A hatalom logikája. *Társadalomkutatás*, 21, 4, 369–396. <https://doi.org/10.1556/tarskut.21.2003.4.1>
- Jávor I. (2004a) Felelőtlen szervezetek: A bíróságok szervezetszociológiája. *Szociológiai Szemle*, 1, 3–39.
- Jávor I. (2004b) A hatalom logikája III-IV. rész. *Társadalomkutatás*, 22, 1, 41–71. <https://doi.org/10.1556/tarskut.22.2004.1.2>
- Jávor I. (2004c) A hatalom logikája. *Társadalomkutatás*, 22, 2–3, 171–202. <https://doi.org/10.1556/tarskut.22.2004.2-3.1>
- Jávor I. (2005) A kórházi és a rendelőintézeti szervezet alaphatalmi szerkezete. *Szociológiai Szemle*, 2, 66–87.
- Jávor (2008) A politikai korrupció szervezeti struktúrája. *Társadalomkutatás*, 26, 1, 11–38. <https://doi.org/10.1556/Tarskut.26.2008.1.3>
- Jávor (2014) Korrupció az állam csapdájában: felelőtlen szervezetek – korrupciós mechanizmusok. *Társadalomkutatás*, 32, 3, 201-234. <http://dx.doi.org/10.1556/Tarskut.32.2014.3.1>
- Jávor I. – Papházi T. – Rozgonyi T. (2002) Politikai gátszakadás. *Társadalomkutatás*, 20, 1–2, 5–24. <https://doi.org/10.1556/tarskut.20.2002.1-2.1>
- Jávor I. – Rozgonyi T. (2004) *Szervezet- és munkaszociológia*. Zsigmond Király Főiskola, Budapest.
- Jávor I. – Rozgonyi T. (2005) *Hatalom – konfliktus – kultúra*. KJK-Kerszöv, Budapest.
- Jávor I. – Jancsics D. (2016) The role of power in organizational corruption: an empirical study. *Administration and Society*, 48, 5, 527–558. <https://doi.org/10.1177/0095399713514845>
- Rozgonyi T. (szerk.) (2008) *Államreform, közigazgatás, háttérintézmények*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rozgonyi T. – Fenyvesi B. – Jávor I. – Papházi T. (2004) A vízügyek szárazsága. *Társadalomkutatás*, 22, 1, 117–114. <https://doi.org/10.1556/tarskut.22.2004.1.5>